

УКРАЇНЬКА МЕНТАЛЬНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ВЕДИЧНОГО ПІЗНАННЯ

У статті подається спроба проаналізувати ментальність українців, не лише використовуючи геополітичний фактор – перехрестя історичних шляхів зі Сходу на Захід та з Півночі на Південь, а й застосовуючи найдавнішу у світі ведичну традицію.

Ключові слова: ментальність, Україна, веди, міфологія, релігія.

В статье делается попытка проанализировать ментальность украинцев, не только, используя геополитический фактор – перекресток исторических путей с Востока на Запад, а также с Севера на Юг, но и применяя наидревнейшую в мире ведическую традицию.

Ключевые слова: ментальность, Украина, веды, мифология, религия.

An attempt to analyse mentality of Ukrainians not only is given in the article, using a geopolitical factor – crossing of historical ways Easterly Westward and from North Southward, but also applying most ancient in the world Vedas tradition.

Key words: mentality, Ukraine, Vedas, mythology, religion.

Питання, пов'язані з ведичним і арійським минулим Праукраїни та нетрадиційними поглядами на давню історію нашої держави, належать до найактуальніших проблем сьогодення. При цьому необхідно обережно торкатися арійського аспекту праісторії України й пам'ятати, що, на думку ряду авторитетних науковців, його не було взагалі. З іншого боку – відома ґрунтовна наукова праця В. Шаяна «Віра Предків наших» [1], в якій автор давньоукраїнську міфологію аналізує в тісному зв'язку з історією та ментальністю. Зокрема, подається характеристика «Велесової книги», філософське й історичне осмислення образів Перуна, Сварога, Дажбога, Світовиди, Триглава та інших богів стародавньої української віри. Заслуговує на увагу також згадка про українських пращурів, які принесли ведичні знання в Індію у праці Дж. Неру [2]. В останній час вийшли друком книги Ю. Шилова та Ю. Канигіна, які пропонують розв'язання арійської проблеми на користь України [3; 4].

У нашій статті ми спробуємо розглянути питання української ментальності в контексті ведичних знань не вдаючись до спекуляцій, а опираючись на існуючий сьогодні історіографічний та джерельний матеріал.

Ментальність – це національний тип світовідчуття, який ґрунтується на етнічних образах і символах (часто підсвідомих), що зумовлюють стереотипи поведінки, психічні реакції, оцінки певних подій чи осіб, ставлення до навколишньої

дійсності. Ментальність, власне, становить той невловимий феномен, що його можна назвати «духом народу» [5, с. 67-68].

Українська ментальність сформувалася під впливом складних історичних обставин. Основну роль при цьому відіграло геополітичне розташування України на перехресті історичних шляхів зі Сходу на Захід і з Півночі на Південь. Ця обставина обумовила специфічне поєднання у світогляді українця західної (активно-раціоналістичної, індивідуалістичної, матеріалістичної) та східної (пасивно-споглядальної, спрямованої на вищі істини) ментальності. Національна самосвідомість українців розвинулася на ґрунті етнографічних відмінностей, особливостей психіки, культурних змагань і нашарувань, що пов'язували Україну із Західною Європою, та історично усталеного побуту народного життя, просякненого духом демократизму [6, с. 23].

Ментальність – це спільне «психологічне оснащення» представників певної культури (для України – в більшості селянства), що дає змогу хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю у певне світобачення. Воно й визначає, врешті-решт, поведінку людини, соціальної групи, внаслідок чого суб'єктивний «зріз» суспільної динаміки органічно включається до об'єктивного історичного процесу [7, с. 91]. Отже, ментальні настанови на всіх рівнях буття українського селянина стають невід'ємним компонентом структури історичного пояснення.

Найглибші шари української ментальності закладені землеробством, яке з найдавніших часів було основним заняттям українців. Саме воно визначило особливості їхнього світобачення, культурні орієнтири та соціальну організацію. Весь уклад життєдіяльності українців (праця, традиції, культура, мова) ідеально адаптовані до однієї й тієї ж території (ландшафту), обумовлені природним циклом і сільськогосподарським календарем [8, с. 68].

Важливу роль у становленні української ментальності зіграла також релігія. Історично народний світогляд українців має три основні шари: демонологічний, міфологічний і християнський. Християнська релігія, яка прийшла на українські землі в кінці X ст., абсолютизувала дохристиянську ієрархічність, намагаючись якщо не зруйнувати стару світоглядну систему, то максимально пристосувати її до своїх потреб. Результатом такого протиробства ідей став релігійний дуалізм (двовір'я), елементи якого донині збереглися у народних звичаях і обрядах. Із впровадженням християнства у віруваннях і повір'ях посилювався елемент надприродного. Разом з тим фантастичне і надприродне, яке не пов'язувалося з офіційною релігією, витіснялося у сферу фольклорної традиції (поезії, казок, легенд тощо).

Проте, християнська релігія не може в повній мірі включатися в українську культуру, а її слід розглядати лише як ідеологічну надбудову над етнічними культурними явищами [5, с. 81]. Тому проасновою вказаних шарів української ментальності слід вважати ведичну традицію. Веди – це найдавніші знання, які були записані на санскриті 5000 років тому. Вони охоплюють усі сфери людського життя. Вчені-матеріалісти до цього часу вважають Веди збірником міфів. Але вчені-трансценденталісти вбачають у Ведах єдину гармонійну філософську систему, тобто вважають ведичне знання цілком науковим. Спробуємо і ми розглянути українську ментальність в контексті ведичного пізнання.

Ведична література поділяється на кілька частин: власне чотири Веди, Упанішади, «Веданта-сутра» й «Історії» («Ітіхаси») [9, с. 17]. Слово «веди» означає «знати», «вінець знання», «достовірні знання». Веди, в основному, є гімнами, які виконувалися жерцями у славу богів. «Ріг Веда», «Веда хвали», складається з 1017 гімнів, зібраних у десяти книгах. Більша частина віршів прославляє Агні, бога вогню, й Індру, бога дощу й небес. «Сама Веда», «Веда піснеспівів», складається з 1549 віршів, багато з яких зустрічаються в іншому контексті у «Ріг Веди». Упанішади – це зібрання 108 філософських творів. «Веданта-сутра» складається з афоризмів, які розкривають метод осягнення ведичного знання. «Історії», або «Ітіхаси», – це додаткова ведична література. Вони включають Пурани, «Махабхарату» та «Рамаяну». Список ведичної літератури доповнюють такі твори, як «Самхіти» і коментарі великих вчителів, які століттями визначали хід розвитку

ведичної думки відповідно до місця, часу та обставин [9, с. 63-72].

Веди пропонують методи пізнання, які не схожі на методики вчених-матеріалістів. Більш сокровенне, глибинне, реалізоване знання про нашу істинну сутність, походження Всесвіту, походження народу, здатна пізнати людина з чистою свідомістю. Для тих, хто дотримується Вед, прогрес людства означає поступ на шляху духовного самоусвідомлення. Суспільство ж, яке ставить перед собою духовні цілі, називалося суспільством аріїв («благородних») [9, с. 89].

В. Чмихов, досліджуючи язичництво Русі, пише: «Найбільше значення для нас мають зараз міфи індоєвропейських народів, які найкраще збереглися у суспільстві древніх індійців...» Він згадує «Ріг Веду», «Атхарва Веду», «Араньяки», «Упанішади», «Самхіти», «Махабхарату» [10].

Поділ арійців на праіранців та прайндійців (індоаріїв) відбувся у першій половині II тис. до н. е. У другій чверті II тис. до н. е. індоарії полишили Європу, направляючись ще не до кінця з'ясованим маршрутом до Індії. Перші прояви мови індоаріїв зафіксовані у писемних джерелах Передньої Азії (1500-1300 рр. до н. е.) [11]. Отже, перебування аріїв за межами Індії сумнівів не викликає.

Час гіпотетичного поділу арійської мовної спільності відповідає пізньому періоду розвитку катакомбної культурно-історичної спільності на території України, коли в її межах утворилася низка окремих культур (інгульська, донецька, середньодніпровська та середньодонська). У зоні найвищої концентрації катакомбних пам'яток (Прикубання, Надазов'я, Надчорномор'я) археолог О. Трубочов виділив шар індоарійської гідронімії та топонімії, відносячи його виключно до скіфо-сарматської доби [12, с. 18-27]. Проте його колеги рішуче не погоджуються з таким невиправданим омолодженням індоарійських реліктив, умотивовано зауважуючи, що індоарії могли мешкати в названих регіонах значно раніше – у час поділу арійської спільності на дві гілки [13, с. 65-66]. Таким чином, археологічні джерела доводять існування арійської спільності на території України в період так званої катакомбної культури (II тис. до н. е.).

Історичні джерела не дають змоги говорити про суто українські вірування – вони свідчать взагалі про первісну слов'янську віру, без застосування її до якогось одного етносу. Тому попри місцеві особливості головні риси й ознаки богослужіння в давні часи у всіх слов'ян були однаковими [14, с. 5]. Слов'яни одержали світорозуміння ще за індоєвропейської доби. Як відзначає етнограф Я. Головацький: «Слов'яни визнавали у людині особливу сутність, звану душею. Було у них вірування в перевтілення, у піснях слов'янських дуже багато історій про перевтілення. Стародавні слов'яни вірили, що душа покійника може перейти у дерево чи птаха, чи якусь іншу істоту» [15, с. 52-55]. Це узгоджується з ученням Вед про реінкарнацію (перевтілення душі). В уявленнях про

божественне прадавні слов'янські вірування близько споріднені з переказами інших народів індоевропейської сім'ї [15, с. 91].

На території України з давніх-давен вшановували трійцю: Перуна, Дажбога, Стрибога. Культ цієї трійці не заважав вшанованню інших богів: богоматері – Лади, бога вогню Семаргла, провідника в інший світ, царя підземного світу, бога багатства й худоби Велеса; богині долі та водної стихії Макоші, богинь життя і смерті – Живи й Мареші, бога війни – Волха [16, с. 558]. Дажбог, містичний прародич руських людей [17, с. 2], як і ведичний Шива, зображувався з неодмінним атрибутом – тризубом. Тризуб асоціюється ще з трьома богами Вед: праве вістря символізує Брахму (Творця світу), ліве – Вішну (Охоронця світу), а середнє – Шиву (Руйнівника світу) [18]. Незважаючи на існування значного пантеону богів, стародавні слов'яни (праукраїнці) вірили у верховенство єдиного Бога. Напівбоги були істотами, що походили від Верховного Бога, були його витворами, посередниками між ним і явленим світом [15, с. 14].

Науковці, досліджуючи епоху неоліту, називають давньослов'янських богів іменами, поданими у Ведах. Можна простежити, як на місцевому ґрунті ці початкові імена з часом змінювались. У «Велесовій книзі», яку складено волхвами і яка відображає історію слов'янських племен задовго до прийняття християнства, згадуються божества Вишень і Кришень, у котрих неважко розпізнати імена ведичних Вішну та Крішні. Щодо Вішну, то археологи знаходять сліди поклоніння йому в доскіфських курганах Півдня України, датованих V-III тисячоліттями до н. е. [19, с. 34-37]. «Вішну, найбільш важливе та могутнє божество, втілює в собі кілька великих і широко розповсюджених релігійних ідей. Він вважається верховним покровителем і хранителем усього» [18]. Ще й досі майже біля кожної української хати ростуть вишні, які мають функції оберегів родини (як священні дерева Бога Вишень), як відлуння світогляду наших прабатьків.

Згідно з дослідженнями історика С. Наливайка, який більшу частину свого життя віддав пошуку коренів давньої історії, вірувань і культури, факти незаперечно свідчать про тотожність українського Купали та ведичного Крішні (Гопала) [20, с. 174-181]. В давній Україні бог Купало також був сонячним богом і вважався охоронцем, воїном, захисником. Навіть крізь тисячоліття, незважаючи на утиски та заборони з боку християнської церкви, купальські свята зберегли своє первісне значення.

Літописи та билинний епос свідчать, що вірою, яку зараз називають язичницькою, було просякнуте все життя наших предків у всіх його соціальних прошарках. До сьогодні збереглися відомості про волхвів і волхвинь, відунів, віщунів, відьмаків і відьом (від слова «відати»). Відомо тільки, що волхви стояли найближче до жерців, які постійно слугували біля вівтарів

богів, підтримували вічний вогонь і охороняли святині нашого народу [21, с. 48].

Після хрещення Русі, переслідувані князями та греками, волхви, жерці і воїни-охоронці храмів почали об'єднуватись у таємні громади, а у віддалених від великих міст місцях засновували Січі: на островах Дніпра, побережжях Бугу й Дністра, в Карпатах та лісах України (Русі). Певна кількість волхвів пішла в народ. Вони широко застосовували свої знання у лікуванні, рятували беззахисних, викривали злодіїв, залагоджували сварки, оберігали від злих духів, вчили мудрості.

Серед козаків також можна було зустріти спадкоємців волхвів – характерників (відунів), які в подальшому стали продовжувачами ведичних традицій України. Слово «відун» має санскритський корінь, який зафіксований у назві Вед і означає – «відати», «знати», а козацький «оселедець» можна бачити на старовинних зображеннях індійських брахманів, одягнугих також у шаровари, тільки не шиті зсередини. Звісно, це не випадковий збіг. Неодмінною відзнакою арійських воїнів-кшатріїв був «чупер» або, як його іноді називали, «коса» – пасмо волосся, що виростало з маківки голови (можливо, звідси назва – «косак» – «козак»). Носіння чуприни означало приналежність до касты воїнів. Ця особлива зачіска зустрічається завжди там, де побували арії [21, с. 23].

Каста воїнів-козаків в Україні була відома і за часів Київської Русі, і після хрещення. Відомий історик Є. Савельєв доводить, що козаки – нащадки арійців. Вони, як і їхні предки, голили голови, залишаючи тільки «чупери» («оселедці») [21, с. 53]. Індійські раджпути, які вважають себе нащадками ведичних кшатріїв, також носили на голові своєрідний оселедець, який називався «чут» (аналогічне українському «чуб») [22, с. 16].

До нашого часу дійшли перекази про те, що арії демонстрували чудеса магії, за допомогою якої «могли творити туман, напускати осінню імлу, цілими днями ховатися на дні річки або у морських хвилях». Відомо, що як волхви, так і характерники-козаки могли розганяти хмари, викликати громовиці, страх у ворогів, перетворюватися на вовкулаків, уміли замовляти стріли, шаблі, кулі так, що вони не завдавали їм шкоди, ходили по воді, а також годинами перебували під водою, дихаючи крізь очеретину. Про це розповідають нам козацькі легенди [21, с. 32]. Переосмислюючи здібності характерників через призму сучасного світогляду, можна твердо казати, що козакам була відома магія, телекінез, левітація, телепатія, гіпноз, сугестія [21, с. 54] – саме те, що досліджують сучасні інститути парапсихології.

Повертаючись же до козаків-характерників, мусимо констатувати, що вони сповідували давню, язичницьку віру і були посвяченими у таємні знання про людину, природу і космос, перейняті ними від колишніх волхвів. Про них і при житті, і після смерті ходили найрізноманітніші легенди, їхні надлюдські здібності вражали навіть бувалих

козаків. Простий люд називав їх чаклунами, а священики твердили, що в них вселився біс. Характерники на Січі склали козацьку старшину. Були ніби хранителями культури, робили посвяти у козаки. І хоча вже на той час формально Січ була християнізована, але дух ведичних знань зберігався там іще з попередніх часів. Зокрема, залишалося поклоніння багатівиковому дубу [21, с. 54-55] та каменю, де збирались запорожці.

Українці, на жаль, мають невелику кількість давніх писемних джерел, що дало можливість певній кількості дослідників говорити про філософську нерозвиненість української культури [23, с. 89]. Проте, не слід забувати про усну спадщину українців. Історичні думи і балади сприяли збереженню у народі пам'яті про своє походження. Так українці передавали наступним поколінням духовний досвід своїх предків у вигляді обрядів, звичаїв, переказів, казок, пісень [24, с. 261]. Відлуння давньої віри й треба шукати насамперед у фольклорі українського народу. «Колядки, – відзначав, наприклад, М. Драгоманов, – цілі Веди південноруські, за котрими можна простежити відтінки релігійних уявлень від древніших часів до пізніших. Своїми образами вони нагадують гімни Індри, оспівування інших напівбогів» [25, с. 100]. Веди мають величезне значення для реконструкції праукраїнських вірувань, записи яких до нас не дійшли.

Фольклор зберіг для українців цінні зразки власної релігійної міфології про створення світу (колядки типу «Коли не було з нащадка світа, Дажбоже!», або «Стояла сосна серед Дунаю, Дажбоже!»). Веснянки, Купальські та Обжинкові пісні розкривають таємниці народного світогляду та етнічної пам'яті такої глибокої давнини, яких марно було б шукати в якихось писемних текстах, бо писемність язичницької доби була винищена християнством. Давньоукраїнські пісні, стародавні веснянки, колискові, пісні річного обрядового кола – це пісні-славлення, які дають образне сприйняття будови Всесвіту [26].

На жаль, наукові дослідження символіки народних обрядових пісень досі залишаються малодоступними для широкого кола українців. Інформація про етнічні релігійні свята народного астрономічного календаря обмежується поверховими коментарями дикторів радіо та телебачення або християнською світоглядною цензурою редакторів цих програм. Не знаходиться місця для етнічної інформації й на сторінках преси. Збереження етнічної пам'яті й досі здійснюється усним шляхом – від людини до людини.

Таким чином, основою для дослідження української ментальності можуть служити нетрадиційні джерела, зокрема, ведична література, адже українці пережили тисячі нападів різноманітних ворогів, багато разів втрачали свою державність, розгубили власну культуру. А тепер, на початку нового тисячоліття, починають відшукувати своє коріння. Духовні скарби ведичної культури – не просто собі цікава архаїка. В них знаходиться

реальне знання, якого нам так не вистачає в наш час. Настав час зрозуміти, що Веди – це загальнолюдське надбання, одвічні витoki української культури, мудрість їх перевірена тисячоліттями. Відмінність лише в тому, що в Індії вони збереглися і передаються без спотворень низкою учнівської послідовності – як наука про Бога (поєднання філософії й релігії), а в Україні вони залишилися лише в легендах і казках.

Опираючись на ведичні знання можна визначити, що українська усна традиція зберегла міфологічну (ведичну та язичницьку) традицію української ментальності. Українець, не відмовляючись від раціоналістичної думки, великої ваги надає виявам почуттів та емоцій. Інколи він може видаватися навіть сентиментальним і ліричним. Українець дуже прив'язаний до своєї родини, в якій намагається будувати міцні та близькі стосунки. Для його ментальності характерно піклуватися. Українці, як правило, оточують своїх близьких турботою, своєрідною материнською опікою. Дітей підтримують до зрілого віку, і часто ще й у зрілому віці. Така близькість родинних стосунків, певною мірою, визначається історичним минулим: на території, що лежала на перехресті західного й східного світів, практично не припинялися війни і грабіжницькі напади. Жити тут було небезпечно, панування і влади часто змінювалися, і зберегтися як єдине ціле можливо було лише замкнувшись у колі найближчих родичів.

Для української родини традиційно характерна велика роль жінки і передусім матері. Зі смертю чоловіка саме вона завжди виступала на перший план, ставала главою сім'ї – навіть тоді, коли вдруге виходила заміж. Образ матері-вдовиці – розсудливої, доброї і водночас суворої господині – яскраво змальований у класичній літературі. Українська жінка брала участь у всіх справах родини не лише після смерті чоловіка, а й за його життя. «Чоловік за один кут хату тримає, а жінка – за три», – говорить приказка. У давнину, коли в Європі панували патріархальні стосунки, лише в Україні було можливим сватання дівчини до парубка. Це також залишки ведичної традиції, адже воїнам-кшатріям, які від'їжджали на бій, меч завжди вручала жінка.

Українська ментальність, закодована на рівні підсвідомості, закріплена у традиціях та мові – ця інформація крізь століття дає свої імпульси, зумовлюючи такі характерні риси українського національного характеру, як тонке відчуття гармонії, зважений підхід до вирішення складних справ, працьовитість, миролюбність, ліричне сприйняття життя, м'який гумор, відчуття хазяїна та певний індивідуалізм.

Ведичний закон карми говорить, що кожна дія, здійснена людиною в матеріальному світі, має певні наслідки. У майбутньому ми будемо збирати плоди наших хороших і поганих вчинків, здійснених зараз, а все те, з чим ми стикаємося сьогодні, є прямим результатом нашої діяльності

в минулому. Змінюючи своє ставлення до навколишнього середовища, ми змінюємо свою поведінку, поведінка міняє наш характер, а

характер змінює нашу карму. Ментальність і є своєрідним втіленням карми українського народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шаян В.П. Віра Предків наших. – Гамільтон, Канада: Об'єднання Української Рідної Віри, 1987. – Т. 1. – 893 с.
2. Неру Дж. Взгляд на всемирную историю. – М.: Прогресс, 1975. – Т. 3. – 454 с.
3. Канигін Ю.М. Шлях аріїв: Україна в духовній історії людства: [роман-есе]. – К.: Україна, 2001. – 325 с.
4. Шилов Ю. А. Прародина ариев: История, обряды и мифы. – К.: СИНТО, 1995. – 744 с.
5. Лозко Г.С. Етнологія України. – К.: АртЕК, 2000. – 312 с.
6. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. – К.: Либідь-Військо України, 1994. – Кн. 1. – 432 с.
7. Мала енциклопедія етнодержавознавства. Етнос і соціум. Витоки національного права. Уроки української державності. Етнополітичний вимір українського державотворення. Націоналізм як ідеологічний, соціальний та духовно-культурний феномен. Персоналії / НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького / Відп. ред. Ю.І. Римаренко. – К.: Довіра, Генеза, 1996. – 942 с.
8. Котляр Ю.В. Трансформації у психолого-ментальному світосприйнятті селянства Півдня України (перша третина ХХ ст.) // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 88. – Вип. 75. Історичні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ імені П. Могили, 2008. – С. 67-70.
9. Сатсварупа дас Госвами. Очерки ведической литературы. – М.: Издательство Бхактиведанта Бук Траст (BVT), 1990. – 143 с.
10. Чмыхов Н.А. Истоки язычества Руси. – К.: Лыбидь, 1990. – 280 с.
11. Етнічна історія давньої України / П.П. Толочко, Д.Н. Козак, О.П. Моця, В.Ю. Мурзін, В.В. Отрошенко, С.П. Сегеда; за ред. П.П. Толочко. – К.: НАН України, Інститут Археології, 2000. – 276 с.
12. Трубачов О.Н. Лингвистическая периферия древнейшего славянства: индоарийцы в Северном Причерноморье // Вопросы языкознания. – 1977. – № 6. – С. 18-27.
13. Грантовский З.А., Раевский Д.С. Об ираноязычном и «индоарийском» населении Северного Причерноморья в античную эпоху // Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья. – М.: Наука, 1984. – С. 47-66.
14. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. – К.: Обереги, 1992. – 424 с.
15. Виклади давньослов'янських легенд, або міфологія / Уклад. Я.Ф. Головацький. – К.: Довіра, 1991. – 94 с.
16. Свято-Русские Веды. Книга Коляды / Воссоздание песен, обработка, переводы с разных славянских языков и диалектов А.И. Асова. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2005. – 576 с.
17. Українська культура: історія і сучасність / За ред. С.О. Черепанової. – Львів: Світ, 1981. – 454 с.
18. Ступніков О.В. Веди й Україна // <http://www.krishna.org.ua/old/books/V&U.html>.
19. Наливайко С.І. Крішна й Україна // Український світ. – 1994. – № 1-2. – С. 34-37.
20. Наливайко С.І. Таври, індійське плем'я в Криму? // Всесвіт. – 1990 – № 3. – С. 174-181.
21. Пилат В. Бойовий гопак. – Львів: Галицька Січ, 1994. – 288 с.
22. Каляндрук Т. Загадки козацьких характерників. – Львів: ЛА «Піраміда», 2007. – 288 с.
23. Релігія в духовному житті українського народу. – К.: Наукова думка, 1994. – 201 с.
24. Лозко Г. Українське язичництво. – К.: Український центр духовної культури, 1994. – 98 с.
25. Космос древньої України. Трипілля – Троянь: Міфологія. Філософія. Етногенез. – К.: Книга, 1992. – 304 с.
26. Грицай М. Давньоукраїнська ведична наука про оздоровлення душі, тіла природи // <http://www.yatran.com.ua/articles/147.html>.

Рецензенти: д.і.н., проф. П.М. Тригуб;
д.і.н., доц. О.А. Бачинська.

© Ю.В. Котляр, 2009

Надійшла до редколегії 01.10.2009 р.